

ГАЛУЗІНСЬКИЙ Н. О.,
аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.20>

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ САНКЦІЙ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню критеріїв класифікації санкцій у праві соціального забезпечення.

Доведено, що класифікація санкцій у праві соціального забезпечення дозволить виділити їх особливості як самостійного правового явища та виокремити специфічні риси окремих видів санкцій, що створює передумови побудови якісної, ефективної, несуперечливої їх системи та забезпечення законності, прав, свобод і законних інтересів учасників відносин із соціального захисту.

Встановлено, що санкції у праві соціального забезпечення можуть бути класифіковані за численними критеріями, до яких віднесено спосіб, яким забезпечується охорона правопорядку, дотримання юридичних обов'язків у сфері соціального захисту (правовідновлюючі (компенсаційні), правообмежуючі, штрафні (каральні)); ступінь визначеності санкції (абсолютно визначені, відносно визначені); структура санкції (імперативні, кумулятивні); спрямованість негативних наслідків (особисті, матеріальні).

Традиційний перелік критеріїв класифікації санкцій у праві соціального забезпечення з урахуванням особливостей суб'єктного складу та змісту відносин соціального захисту доповнено новими: правовим статусом суб'єкта, до якого санкція може бути застосована, за яким галузеві санкції поділяються на ті, що застосовуються до уповноважених осіб (сімей), та ті, що застосовуються до соціально-зобов'язаних суб'єктів; колом суб'єктів, уповноважених застосовувати санкції, за яким галузеві санкції поділяються на ті, що застосовуються соціально-зобов'язаним суб'єктом, та ті, що застосовуються судом; порядком застосування санкцій, за яким галузеві санкції поділяються на ті, що реалізуються суб'єктом, уповноваженим застосовувати санкції у процесі реалізації ними своїх безспірних повноважень, та ті, що реалізуються уповноваженим суб'єктом у порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності соціально-зобов'язаного суб'єкта.

Ключові слова: санкції, санкції у праві соціального забезпечення, класифікація, критерії класифікації, відповідальність у праві соціального забезпечення.

Galuzinskiy N. O. Criteria for the classification of sanctions in social security law

The article is devoted to the study of the criteria for the classification of sanctions in social security law.

It has been proven that the classification of sanctions in the law of social security will allow to highlight their features as an independent legal phenomenon and to single out the specific features of certain types of sanctions, which creates the prerequisites for building a high-quality, effective, non-contradictory system and ensuring the legality, rights, freedoms and legitimate interests of participants in social security relations.

It has been established that sanctions in social security law can be classified according to numerous criteria, which include the way in which law enforcement is ensured, compliance with legal obligations in the field of social protection (restorative (compensatory), rights-limiting, punitive (punitive)); the degree of certainty of the sanction (absolutely determined, relatively determined); structure of sanctions (imperative, cumulative); direction of negative consequences (personal, material).

The traditional list of criteria for the classification of sanctions in social security law, taking into account the peculiarities of the subject composition and the content of social protection relations, has been supplemented with new ones: the legal status of the subject to which the sanction may be applied, according to which the sectoral sanctions are divided into those applied to authorized persons (families) and those applied to socially obligated subjects; circle of subjects authorized to apply sanctions, according to which sectoral sanctions are divided into those applied by a socially responsible entity and those applied by a court; the procedure for applying sanctions, according to which sectoral sanctions are divided into those implemented by an entity authorized to apply sanctions in the process of exercising their indisputable powers, and those implemented by an authorized entity in the process of appealing decisions, actions or inaction of social obligations of the subject.

Key words: *sanctions, sanctions in social security law, classification, classification criteria, responsibility in social security law.*

Вступ. Найбільш поширеним і достатньо дієвим засобом забезпечення законності і правопорядку у суспільних відносинах соціального захисту завдяки їх універсальності є санкції. Нині практично жодна сфера правового регулювання суспільних відносин, а особливо сфера соціального захисту, не може обійтись без застосування санкцій.

Проте сучасні принципи й умови правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин та відносин, що пов'язані з ними, потребують новітнього наукового дослідження та переосмислення. Зокрема це стосується й відповідальності за порушення законодавства у сфері соціального захисту населення.

Для дослідження санкцій у праві соціального забезпечення велике наукове і практичне значення має їх класифікація, яка забезпечує розуміння особливостей санкцій у праві соціального забезпечення як самостійного правового явища та їх окремих видів. Групування санкцій у праві соціального забезпечення в окремі види за відповідними критеріями створює передумови побудови якісної, ефективної, несуперечливої їх системи та забезпечення законності, прав, свобод і законних інтересів учасників відносин із соціального захисту у разі їх (санкцій) застосування.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження системи санкцій у праві соціального забезпечення та їх групування в окремі види залежно від критеріїв класифікації.

Результати дослідження. Особливістю правового регулювання відносин соціального захисту в Україні є те, що переважна більшість галузевих норм права не містить санкцій, тож у разі їх порушення настає юридична відповідальність передбачена іншими галузями права (трудовим, адміністративним, кримінальним тощо).

Приписи законодавства у сфері соціального захисту населення все ж закріплюють санкції, які застосовуються до порушників. Проте відповідні норми можна поділити на дві групи: 1) бланкетні, які безпосередньо в нормативно-правових актах, спрямованих на регулювання відносин соціального захисту, не встановлюють конкретних санкцій, і для вирішення питання про притягнення до юридичної відповідальності передбачають застосування кримінального, адміністративного, трудового законодавства тощо, прикладом якої є ст. 111 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 року № 1058-IV, яка закріплює, що «страховик несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору страхування довічної пенсії

відповідно до закону»; 2) ті, що закріплюють конкретні види санкцій у праві соціального забезпечення.

Саме в останньому випадку мова йде про самостійний вид юридичної відповідальності – відповідальність у праві соціального забезпечення і наявність галузевих санкцій відповідно.

Санкція – обов’язковий атрибут галузевої юридичної відповідальності, оскільки одне з розумінь останньої зводиться до реалізації санкцій, визначених в юридичних нормах. Саме санкція вказує на ті несприятливі наслідки, які застосовуються до порушника норми права, зокрема й у сфері соціального захисту населення. Відповідна характеристика санкцій і лягла в основу найпоширенішого критерію їх класифікації, який сформувався ще у 70–80-х рр. ХХ ст. – способу, яким забезпечується охорона правопорядку, дотримання юридичних обов’язків. Залежно від цієї класифікаційної ознаки виділяють: правовідновлювальні (компенсаційні) та каральні (штрафні) санкції [1, с. 18].

Правовідновлювальні санкції спрямовані на примусове належне виконання обов’язку, відновлення порушених прав, усунення шкоди, спричиненої правопорушенням. Своєю чергою каральні (штрафні) санкції застосовуються з метою покарання та перевиховання правопорушника, при цьому безпосереднього відновлення правопорядку застосуванням штрафних санкцій досягти неможливо. Як влучно стверджує Т.М. Лежнєва, «призначення каральних (штрафних) санкцій полягає в завданні правопорушнику певної правової втрати, що виражається в різного роду спеціальних обов’язках» [2, с. 83].

Варто зауважити, що у праві соціального забезпечення превалюють саме правовідновлювальні санкції, які полягають у застосуванні майнових стягнень до управомочених осіб та зобов’язаних у сфері соціального захисту суб’єктів, які порушили чи неналежно виконали свої зобов’язання, чим, як правило, завдали шкоди іншому учаснику правовідносин. Фактично цей вид санкцій у праві соціального забезпечення не має жодного карального значення, оскільки або забезпечує виконання обов’язку, від належного, своєчасного та ефективного виконання якого зобов’язаний суб’єкт протиправно ухилявся, або зобов’язує управомочену особу повернути (компенсувати) здійснене соціальне надання, право на отримання якого у неї фактично відсутнє. Своєю чергою, саме у праві соціального забезпечення відсутні каральні (штрафні) санкції. З певною мірою умовності можна сказати, що гібридною штрафною санкцією у праві соціального забезпечення є відшкодування завданої правопорушенням моральної шкоди. Водночас процедура застосування цієї санкції може бути звернена виключно до зобов’язаних суб’єктів у сфері соціального захисту та передбачає застосування положень цивільного законодавства про деліктні зобов’язання.

Окремо варто зауважити, що для права соціального забезпечення залежно від способу забезпечення правопорядку характерно застосування санкцій ще одного виду, які не названі у досліджуваній класифікації, це – правообмежувачі, що є заходами впливу на недобросовісних управомочених осіб. Метою санкцій цього виду є максимальне забезпечення адресності та цільового використання коштів у сфері соціального захисту.

У праві соціального забезпечення санкції можуть бути класифіковані й залежно від правового статусу суб’єкта, до якого вони можуть застосовуватися: 1) санкції, які можуть застосовуватися до управомочених осіб (сімей); 2) санкції, які можуть застосовуватися до соціально-зобов’язаних суб’єктів.

До управомочених осіб можуть бути застосовані як правообмежувачі, так і правовідновлювачі санкції, до соціально-зобов’язаних – лише правовідновлювальні та каральні.

Іншим критерієм класифікації санкцій у праві соціального забезпечення є ступінь їх визначеності. За цим критерієм галузеві санкції поділяються на абсолютно визначені та відносно визначені [3, с. 11].

Абсолютно визначені санкції мають фіксоване вираження і не можуть бути змінені за обсягом у процесі застосування. Відносно визначені санкції визначаються шляхом фіксації верхньої та нижньої межі, тим самим надаючи суб’єкту правозастосування можливість у кожному окремому випадку встановити точний розмір санкції у визначених межах.

У праві соціального забезпечення більшість санкцій є абсолютно визначеними, оскільки гарантують відновлення становища, що існувало до порушення. В якості прикладу відносно визначеної санкції у праві соціального забезпечення можна навести положення частини другої ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV, якою передбачена можливість «зменшення розміру одноразової страхової виплати, але не більш як на 50 відсотків, у разі встановлення комісією з розслідування нещасного випадку, що ушкодження здоров'я настало не лише з вини роботодавця, а й внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці».

За структурою у правовій науці виділяють імперативні, альтернативні та кумулятивні санкції [4, с. 41].

Перші є безапеляційними та не передбачають можливість вибору у процесі їх застосування за вчинення певного виду правопорушення. Альтернативні санкції містять дві чи більше санкцій різного роду, при цьому суб'єкт правозастосування з урахуванням всіх обставин має вибрати лише одну з них. Кумулятивні санкції також містять у собі дві або кілька санкцій різного роду, які можуть бути застосовані одночасно за одне правопорушення. Як зауважує Т.М. Лежнёва, «залежно від того, чи є застосування кількох санкцій у якості кумулятивної санкції правом чи обов'язком правозастосовного органу, кумулятивність санкцій може бути факультативною чи обов'язковою» [2, с. 86].

У праві соціального забезпечення переважають імперативні санкції. Альтернативні санкції у праві соціального забезпечення взагалі відсутні. Про кумуляцію санкцій – з великим ступенем умовності – можна говорити при застосуванні правовідновлювальних санкцій та відшкодування зобов'язаним суб'єктом у сфері соціального захисту завданої моральної шкоди. У цьому випадку мова йде про кумулятивно-факультативну санкцію у праві соціального забезпечення.

Так, фактично можливість та порядок відшкодування завданої моральної шкоди у сфері соціального захисту не передбачена жодним галузевим нормативно-правовим актом. Водночас, Конституційний Суд України у рішенні від 30 травня 2001 року у справі № 1-22/2001 зазначив, що: «...Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (ст. 3, 16, 22). Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. ... Статтею 152 Конституції України зобов'язано державу відшкодувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними». А з огляду на те, що значна кількість рішень Конституційного Суду України про неконституційність окремих положень законодавства прийнята саме у сфері соціального захисту то суди, вирішуючи питання про відновлення законності у відповідній сфері суспільних відносин, зобов'язані неухильно дотримуватись положень ст.ст. 56, 152 Конституції України, якими серед іншого закріплено «право особи на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень».

Критерієм, який застосовується для класифікації санкцій у правничій науці, є спрямованість їх негативних наслідків [5, с. 345]. За цією ознакою виділяють особисті, які полягають у позбавленні певних особистих прав, і майнові санкції, що передбачають втрати матеріального характеру [6, с. 189].

З цього приводу варто зауважити, що застосування досліджуваної класифікації у праві соціального забезпечення є дещо умовним, що пов'язано як із суб'єктним складом відносин соціального захисту, так і зі змістом відповідних правових зв'язків.

Так, оскільки правопорушниками у сфері соціального захисту можуть бути як управомочені суб'єкти, так і соціально-зобов'язані, серед яких переважають юридичні особи, то

з огляду на характер можливих порушень особисті санкції до надавачів соціального захисту не застосовуються. Своєю чергою, позбавлення (обмеження) певних прав управомочених осіб у зв'язку з допущеними ними порушеннями у сфері соціального захисту, частіше за все, мають матеріальний характер, оскільки стосуються або розміру грошових соціальних виплат, або тривалості їх виплати, або можливості отримувати соціальне надання в принципі (наприклад, ст. 24 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII передбачена можливість припинення надання соціальних послуг через невиконання без поважних причин отримувачем соціальних послуг вимог, визначених договором про надання соціальних послуг) тощо.

Критерієм класифікації санкцій у праві соціального забезпечення є й коло суб'єктів, уповноважених їх застосовувати, за яким можна виділити: 1) санкції, що застосовуються соціально-зобов'язаним суб'єктом; 2) санкції, що застосовуються судом.

Цікаво, що до управомочених суб'єктів за допущені порушення у сфері соціального захисту санкції застосовуються, у переважній більшості, саме зобов'язаним суб'єктом. Лише реалізація відповідної правопоновлюючої санкції може бути забезпечена рішенням відповідного органу або судовим рішенням. Своєю чергою, до зобов'язаних суб'єктів у сфері соціального захисту санкції застосовуються у більшості випадку на підставі судового рішення.

З попереднім тісно пов'язаний й критерій класифікації санкцій у праві соціального забезпечення, що вирізняє їх залежно від порядку застосування, на: 1) ті, що реалізуються суб'єктом, уповноваженим застосовувати санкції у процесі реалізації ними своїх безспірних повноважень; та 2) ті, що реалізуються уповноваженим суб'єктом у порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності соціально-зобов'язаного суб'єкта.

Так, зокрема, відповідно до частини першої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV, суми пенсій, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страхувальником недостовірних даних, можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягуються на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду чи в судовому порядку. Своєю чергою, завдання, повноваження, права та обов'язки головних управлінь Пенсійного фонду України визначені Положенням про головні управління Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, затвердженим постановою Правління Пенсійного фонду України від 22 грудня 2014 року № 28-2 (у редакції постанови правління Пенсійного фонду України від 21 грудня 2022 року № 28-2), за приписами абзацу третього частини третьої пункту четвертого якого Головне управління Фонду відповідно до покладених на нього завдань організовує роботу управлінь Фонду щодо стягнення у передбаченому законодавством порядку, зокрема, сум надміру сплачених страхових коштів та інших платежів і виплат.

Відповідні повноваження соціально-зобов'язаних суб'єктів передбачені й щодо інших видів соціального захисту населення. Тобто у цьому випадку застосування компенсаційної санкції до управомочених осіб можливе на підставі рішення соціально-зобов'язаного суб'єкта.

Проте, на жаль, жоден, навіть наближений за своєю суттю до описаного вище, порядок застосування санкцій до соціально-зобов'язаного суб'єкта у разі допущеного ним порушення права людини (сім'ї) на соціальний захист в Україні не передбачений. У випадку, коли особа вважає рішення, дії чи бездіяльність надавача соціального захисту протиправними вона може виключно ініціювати накладення на нього санкцій шляхом оскарження відповідного індивідуального акту або діяння соціально-зобов'язаного суб'єкта в адміністративному чи судовому порядку. Застосування штрафної санкції у вигляді відшкодування моральної шкоди можливе виключно на підставі рішення суду.

Висновки. Отже, санкції у праві соціального забезпечення можуть бути класифіковані за численними критеріями, які дозволяють виокремити як їх спільні риси, так і особливості окремих їх видів. Залежно від способу, яким забезпечується охорона правопорядку, дотримання юридичних обов'язків у сфері соціального захисту виділяють: правовідновлюючі

(компенсаційні); правообмежуючі; штрафні (каральні) санкції у праві соціального забезпечення; залежно від правового статусу суб'єкта, до якого санкція може бути застосована: ті, що застосовуються до уповноважених осіб (сімей); ті, що застосовуються до соціально-зобов'язаних суб'єктів; за ступенем визначеності: абсолютно визначені; відносно визначені; за структурою: імперативні; кумулятивні; за спрямованістю негативних наслідків: особисті; матеріальні; залежно від кола суб'єктів, уповноважених застосовувати санкції: те, що застосовуються соціально-зобов'язаним суб'єктом; ті, що застосовуються судом; залежно від порядку застосування: ті, що реалізуються суб'єктом, уповноваженим застосовувати санкції у процесі реалізації ними своїх безспірних повноважень; ті, що реалізуються уповноваженим суб'єктом у порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності соціально-зобов'язаного суб'єкта.

Список використаних джерел:

1. Дзера І. Система цивільно-правових санкцій у загальній частині Цивільного кодексу України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. № 1 (112). С. 17–23.
2. Лежнёва Т.М. Санкції у трудовому праві України: монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 196 с.
3. Сухонос В.В. Структура правової норми у контексті теорії права. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2009. № 1 (2). С. 9–13.
4. Тютюгін В.І., Євдокімова О.В. Особливості застосування додаткових покарань у кумулятивних санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 7 (143). С. 41–47.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.Н. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
6. Теорія держави і права : підручник / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-тє вид., перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016; Ліра ЛТД, 480 с.

